

INHOUD

Vooraf	7
Zelfportret in vijf fragmenten	13
De zonneklep van Goethe	23
De aarde is rond, de zee is plat	29
Een lijn in de Himalaya	39
Brief aan een jonge Atlas	53
Landschap met inktvis	77
Verantwoording en noten	95

In die jaren, een kwart eeuw geleden nu, werd ik gefascineerd door de 'archaïsche glimlach'. Het is een glimlach die voorkomt op beelden uit het archaïsche Griekenland, een raadselachtige glimlach waarover door archeologen veelvuldig is gespeculeerd. Hij siert de gezichten van meest jonge mannen en vrouwen, de zogenoemde *kouroi* en *korai*, en geeft ze een milde glans. Ik had boven mijn werktafel foto's aan de muur hangen van een archaïsch glimlachende meisjeskop en een *kouros*, een breedgeschouderde, naakte jongeman, zijn armen gestrekt naast het lichaam, zijn vuisten in het steen met zijn bovenbenen verbonden. Er hangt rond deze glimlachende beelden uit de 'lyric age of Greece' een mysterie dat wel altijd intact zal blijven.

Voor mij drukte die glimlach verrukking uit. Ik zag het als een extatische glimlach, veroorzaakt door iets wat niet van buitenaf maar van binnenuit komt. Ik hield van dat serene glimlachende meisjesgezicht boven mijn werktafel. Het bezat een puurheid, een niet van zichzelf bewuste schoonheid, een betoverende naïviteit – en via dat beeldhouwde, honderden jaren onder de aarde bedolven, ten slotte teruggevonden en gefotografeerde gezicht was ik verbonden met de wereld waaruit het afkomstig was: de Middellandse Zee, een zee van dolfinnen én sirenen, eilanden en ommuurde dorpen op de rotsen, oeroude olijfbomen, het sjirpen van krekels, meisjes dansend rond een altaar en de dansende inktvissen op het aarde-

werk van Kreta, de poëzie van Sappho en Archilochus, kolonisten die op een handjevol schepen hun vaderstad verlieten en op vreemde kusten nieuwe steden stichtten en niet te vergeten de schaduwrijke bossen en bronnen waar goden en godinnen, saters en nimfen zich nog geregeld aan stervelingen vertoonden. Alleen in deze wereld, waarin zelfs wreedheid iets puurs had, konden die beelden van glimlachende jonge mannen en vrouwen, verrukt over eigen kracht en schoonheid, ontstaan. De archaische glimlach is ook de glimlach van een nog jonge beschaving.

Ondertussen leefde ik in het Amsterdam van de jaren tachtig, waar agressieve punkmuziek door de ateliers van jonge kunstenaars schalde, jonge schrijvers als Kellendonk en Van der Heijden in opkomst waren, de *personal computer* aarzelend zijn intrede deed, en wij elkaar nog brieven schreven. Veel meer dan in de literaire wereld leefde ik aan de rand van een *scene* van jonge kunstenaars, meest in kraakpanden woonachtig, en vooral leefde ik in mijn eigen wereld, op een eiland in de stad, een vervallen buurt die bijna niemand kende – en als ik op reis ging, dan reisde ik naar Italië, eerst nog per nachttrein.

Het was een enerverende tijd. Ik was rond de dertig, de leeftijd waarop een man als een jonge krijger de wereld in trekt om zijn plaats te veroveren en daarvoor allerlei beproevingen en initiaties moet ondergaan. Die wereld werd gretig geëxploreerd, want hij was nog grotendeels onbekend en raadselachtig. Ik ontdekte onophoudelijk nieuwe schrijvers, nieuwe muziek en nieuwe schilders. Ik bestudeerde het boeddhisme en besteedde een halve zomer aan de fitnesses van de *Bhagavad Gita*. Ik kocht een zeilsloep en bleek met mijn handen te kunnen werken. Ik ontdekte de Liparische Eilanden en snorkelde voor het eerst in de Middellandse Zee. Ik frequenteerde Iberia op de Kadijk en Pacifico in de Warmoesstraat, waar de tequila uit even in het zout gedrukte glaasjes werd gedronken. Ik was mager als een lat en liep zomers in witte broeken. Het was de tijd waarin ik

Amsterdam tot in alle hoeken en gaten leerde kennen.

Ik was ook nog volop bezig me te ontworstelen aan het milieu waarin ik was opgegroeid. In tegenstelling tot veel anderen weigerde ik het geloof in de mogelijkheid van een innerlijke 'heelheid' op te geven. Ik deed dat instinctief. Ik weigerde de veelbesproken 'versplintering van het wereldbeeld' te accepteren anders dan als een intellectueel concept. Ik voelde me niet aangetrokken tot de vrijblijvendheid van het postmodernisme. Ik besepte wel dat ik die 'heelheid', door de teloorgang van de samenhang scheppende 'grote verhalen', zelf zou moeten creëren.

In de jaren 1980-85 schreef ik ook mijn tweede roman, *Cirkel in het gras*. Het is het verhaal van een ongelukkige liefde, van een gescheiden en solitaire man, levend met zijn dochter van twaalf, die aan de vrouw die hem begeert probeert te ontkomen. Ik kon er mijn liefde voor Italië en de mediterrane wereld in uitleven, want ik had Rome en het schiereiland van Sorrento als voornaamste locaties gekozen. Ergens in de roman verscheen een archaisch glimlachende vrouwenkop. Het boek had als motto een fragment van Sappho.

Soms onderbrak ik het romanschrijven voor ander literair werk, en tijdens die onderbrekingen zijn de stukken in dit boek ontstaan: 'Zelfportret in vijf fragmenten', 'De zonneklep van Goethe', 'De aarde is rond, de zee is plat', 'Een lijn in de Himalaya' en 'Brief aan een jonge Atlas'. Het zijn mijn eerste essays. Het is ook mijn eerste poging om het genre naar mijn hand te zetten. Want van meet af aan was me duidelijk dat ik het essay een veel persoonlijker vorm wilde geven dan te doen gebruikelijk was. Ik ontwikkelde een vorm van autobiografisch-essayerend proza waarin het betoog zo veel mogelijk is vervangen door beelden.

Het waren ook mijn eerste pogingen om ideeën te ontwikkelen voor een persoonlijk universum. Ik was in die jaren geboeid door de *Canto's* van Ezra Pound, het epos dat als gevolg van de 'versplintering van het wereldbeeld' geen samenhang kon krijgen en 'mislukte'.

Make it new, was de strijdkreet van Pound. Een andere uitspraak van deze dichter werd mijn devies: 'A poet should build us his world.' In mijn romans had ik daarmee een begin gemaakt. Deze essayerende stukken sluiten daarbij aan en geven een achtergrond aan de ideeënwereld van *Opwaaiende zomerjurken* en *Cirkel in het gras*.

Wat me het meest opvalt bij herlezing van deze stukken is de poging om in weerwil van de tijdgeest en heersende modes, in weerwil ook van mijn eigen scepsis (want ik ben een scepticus in hart en nieren), een weg te vinden naar een innerlijke 'heelheid'. Een 'heelheid' die op een dieper niveau ligt dan een louter filosofische overtuiging. Ook toen al – het blijkt het duidelijkst uit 'Brief aan een jonge Atlas' – zag ik de oplossing in een vorm van vitalisme, geïmpregneerd door wijsgerige, morele en poëtische ideeën uit de mondiale traditie, die voor mij reikt van oeroude Chinese meesters als Lao Zi en Zhuang Zi tot Cioran, een meester van de twintigste eeuw, die zijn wanhoop en depressie te lijf ging door zich te verhuren als metselaar in de Parijse banlieue. De vitale houding, de vitale blik, de vitale scheppingsdaad creëert altijd een 'heelheid'.

Aan de vijf stukken van toen heb ik een stuk toegevoegd dat ik pas onlangs heb geschreven: 'Landschap met inktvis'. Het is een verhaal over mijn dagen op het eiland Pantelleria, meteen na het voltooiën van *Cirkel in het gras*. Het bleef destijds ongeschreven. Maar bij het redigeren van de stukken van dit boek diende het zich plotseling weer aan en kon het geschreven worden.

Toen ik in 1995 begon te werken aan mijn eerste essaybundel, *Een man die in de toekomst springt*, vond ik deze vijf stukken uit de jaren tachtig te 'oud'. Ze pasten bovendien niet in het concept dat ik voor dit boek had ontwikkeld. Ze bleven dus liggen en verdwenen uit het zicht. Het is te danken aan een opmerking van dr. Gerben Wynia, de bezorger van C.O. Jellema's *Verzameld werk*, dat deze eerste essayistische stukken ten slotte toch een boek zijn geworden.

I

Na het opstaan vind ik op de vloer van mijn slaapkamer, ongeveer daar waar ik de avond tevoren uit mijn broek ben gestapt, geregeld een koperen munt waarin Chinese karakters zijn gegraveerd. In het midden van de munt is een vierkant gaatje geboord. Ooit werden dergelijke munten in Nederlands-Indië bij tientallen aan koorden geregen tot trossen kopergeld en als betaalmiddel gebruikt. Ik draag deze munt al jaren in mijn broekzak en ooit heb ik een vertaling verzonnen voor de Chinese karakters: 'Ik ga van hand tot hand, niets en niemendal tussen hemel en aarde.'

II

In het water van een zwembad, dat in een park aan de rand van Amsterdam ligt, ontmoet ik de vrouw met wie ik een even grillige als uitzichtloze verhouding onderhoud. Ze leeft met een andere man en ze is ook 'dol' op mij. We zijn beiden terughoudend. Het gemak waarmee onze ontmoeting in het zwembad tot stand komt moet me dus wel tevreden stemmen: al na een paar minuten vinden onze omtrekkende en afwachtende bewegingen hun besluit in een omhelzing te water.

Zo'n ontmoeting – het lijkt iets doodgewoons. Maar de snelheid en subtiliteit waarmee de gemoedstoestand van twee verschillende wezens, twee gecompliceerde organismen, op elkaar kunnen wor-

den afgestemd treffen me steeds opnieuw als een wonder. Als een wonder omdat ik niet begrijp hoe het in zijn werk gaat: wat men vroeger 'zielscontact' noemde.

Ze trekt haar baantjes, komt hijgend uit het water en drukt mijn hand tegen haar borst om me te laten voelen hoe het bonst, dat hart van haar.

Het heeft een tijd geduurd aler ik in gezelschap van een vrouw wenste te erkennen dat ik een man ben en niet langer schroomde me dienovereenkomstig te gedragen. Het heeft een tijd geduurd, want het leek me zo 'dom' en 'gewoon' om dat te doen. Maar er valt niet aan te ontkomen: er zijn nu eenmaal bepaalde en wel degelijk eeuwige wetten aangaande man en vrouw, en het is maar het beste die te erkennen en 'dom' en 'gewoon' te zijn.

De man schept op. Voordat hij het in de gaten heeft schept hij op. Hij zegt: 'Ik kan dat bad onder water oversteken.' Uit haar spottend glimlachje kan hij opmaken dat hij zich weer eens als man gedraagt. Ik zwem vijftien meter onder water, want ze heeft me uitgedaagd. Ik gehoorzaam aan de eeuwige wetten. Het lukt me onder water naar de overkant van het lichtblauwe bad te zwemmen, door die wemeling van lichtvlekken. Ja, dat zal me niet lukken! Maar de kunst is dan, vind ik, om onder het oog van mijn lief zo uit het water te komen dat de geleverde prestatie niets meer betekent. Een gezichtsuitdrukking, een gebaar, een opmerking – wanneer het lichaam weet wat je wilt gaat dat vanzelf. Zo uit het water komen dat het niets meer voorstelt wat ik heb gedaan. Dat ik niet voorstel wat ik heb gedaan. De kunst is om aan de wetten te gehoorzamen en er daarna de spot mee te drijven.

Zij betoont zich een vrouw, want ze zegt verontschuldigend over haar nieuwe badpak: 'Ik vind het niet echt mooi. Het zou pas mooi zijn als de kleuren waren verschoten.'

We zitten inmiddels op een bank in de zon te drogen en kijken naar een zwart jongetje in het kinderbad. Ik zeg haar dat ik haar karakter zou kunnen beschrijven door haar taalgebruik te beschrijven. Het soort onderwerpen waar ze graag over spreekt, het soort waarnemingen dat ze altijd weer doet, de manier waarop ze zich ons verleden herinnert. Maar vooral: het soort woorden en uitdrukkingen dat ze graag gebruikt.

‘O god,’ zegt ze, ‘nu durf ik nooit meer iets te zeggen.’

Ook die reactie typeert haar.

Wanneer ik bij haar ben is haar taalgebruik vooral emotioneel, ook al praat ze over zakelijke dingen, en het wordt emotioneler naarmate ik dichterbij haar ben en soms is het louter emotioneel. Haar zinnen zeggen dan alleen nog maar iets over haar gemoedstoestand. Aan de telefoon zegt ze bijvoorbeeld: ‘Goed, ik ben over een halfuur bij je. Maar ik draag schoenen waarop ik me nauwelijks kan verplaatsen.’ Je kunt het ook poëzie noemen.

Voor het zwembad stapt ze in de tram. Ze kijkt nooit om wanneer ze van me wegrijdt. Ik vind het pijnlijk, maar ook goed dat ze niet omkijkt. Ze rekt het afscheid nemen niet nodeloos. Het is een *clean break*. Zonder omkijken komt het scherper tot uitdrukking: van het ene op het andere moment ben ik weer alleen.

III

In mijn boekenkast staat een zeester, een verbleekte, uitgedroogde, vijfarmige zeester. Ik zie in deze zeester, die op de wulps gekrulde uiteinden van twee van zijn armen staat, een vrolijk dansende en voorwaarts snellende figuur, en ook herinnert hij me door zijn licht kronkelende armen aan het zonnerad met zijn vurige spaken.

Ik weet nog hoe ik aan die zeester kom.

Twee jaar geleden zwom ik met een duikbril en snorkel in een baai van het eiland Vulcano, dat ooit ten noorden van Sicilië uit zee is opgerezen. De wereld onder water heeft me van jongsaf aan aange-

trokken, en wanneer ik boven kleurrijke en uitgestrekte landschappen drijf, zonder het gewicht van mijn lichaam te voelen, ben ik gelukkig. Zo ook die middag in de baai. Ik zwom en dook, ik zweefde als een parachutist in een immense blauwe ruimte of scheerde als een vliegtuig langs de beboste hellingen van een gebergte. Dieper dan ik kon duiken zweefden duizenden zilverig blinkende sardines.

Ik zwom naar een rotspunt aan de rand van de baai en trof daar een aantal Italianen aan die op inktvis joegen. Ik bleef aan de rand van hun jachtgebied. De inktvissen werden tussen de op ongeveer tien meter diepte gelegen rotsblokken gevonden. Hun armen slingerden zich om de onderarmen van de duikers. De gevangen exemplaren werden in een leefnet gestopt. Ik sloeg hen enige tijd gade en begon toen weer te duiken – er was zoveel te zien in dit door vulkaangassen verwarmde water. Terwijl ik me aan de onderzijde van een rotsblok vasthield om zeeanemonen te bekijken, kwam een van de duikers naar me toe zwemmen. Hij hield me iets roods voor. Met mijn ene hand hield ik me vast aan de wieren op het rotsblok, hoofd onder voeten boven, en met mijn andere hand nam ik de bloedrode zeester aan. Ik werd getroffen door het gebaar en raakte in verwarring. De ontmoeting onder water duurde niet langer dan een paar seconden.

Snakkend naar adem en met de zeester in mijn hand schoot ik omhoog naar de oppervlakte. Uit de stilte kwam ik in een wereld van bruisend water en brekende golven. De duiker volgde en lichtte de duikbril van zijn gezicht om er water uit te laten lopen, tussen zijn lippen en tanden klemde hij het mondstuk van de zuurstofslang. Grijsde hij, had hij plezier om wat hij had gedaan, was hij verbaasd over zichzelf? Ik weet het niet. Ik bedankte hem en vroeg onhandig naar de naam van de zeester – ‘il nome, il nome’ – en had er meteen spijt van dat ik was gaan praten, dat ik dit prachtige levende wezen, dat zich al vastzoog aan mijn hand, meteen van een naam wilde voorzien. De duiker riep iets onverstaanbaars en verdween onder water. Ik zwom terug naar het zwarte lavastrand met het gevoel dat

ik op de een of andere manier had gefaald.

De zeester droogde en verbleekte. Hij werd in de boekenkast gezet, bij andere betekenisvolle voorwerpen. Duizenden keren heb ik gesproken, terwijl ik had moeten zwijgen. Die ene keer, daar in zee bij Vulcano, is me bijgebleven.

IV

Soms, een heel enkele keer, maak je een volmaakte beweging. Ooit was ik een fanatieke volleyballer. Er is een tijd geweest dat ik drie avonden in de week op mijn racefiets de lange tocht maakte van Amsterdam-West naar een gymzaal diep in Amstelveen om te trainen. Op de terugweg, tegen middernacht, rammelde ik van de honger en had ik al mijn wilskracht nodig om de FEBO op het Stadionplein te passeren zonder patat te kopen of een kroket uit de automaat te trekken. Ik speelde in een veelbelovend jeugdteam van een ambitieuze club. Ik verzwikte mijn beide enkels, een teen schoot uit de kom toen ik ongelukkig landde na een smash. Ik hield van de spanning voor de wedstrijd, van de zweetlucht in de kleedkamers en van de drukte in de sporthal op zaterdag. Maar eigenlijk voelde ik me niet op mijn plaats tussen de andere spelers. In het veld hoorde ik erbij, maar daarbuiten niet. Ik wist ook dat ik de top niet zou halen. Ik was er al te oud voor en net niet lang genoeg. Dat ik het wist bleek ook hieruit: ik heb nooit een tas voor mijn volleybalspullen gekocht. Het bleef bij plastic zakken.

Honderden keren heb ik die aanloop genomen, honderden keren heb ik voor het net in de lucht gehangen en met een zwiepende arm-beweging de bal in het veld van de tegenpartij geslagen. Toch heb ik in al die jaren als aanvaller maar één volmaakte beweging gemaakt. Ik heb hem te danken aan een voormalige eredivisiespeler. Hij heet Bob.

Het is avond en we trainen. Na de conditioefeningen trainen we het smashen. De trainer zorgt voor hoge set-ups. We staan in een rij te wachten voor het net. Een lange aanloop, de lucht in en dan maar